

Âlim Muhammed b. Hamza'nın "Namazdaki Çeşitli Meseleler" ve "Tütün Satışı" Hakkındaki Risâlelerinin Çevirisi

Orazsahet ORAZOV

Sorumlu Çevirmen/Corresponding Translator

Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku
Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit University Faculty of Theology Department of
Islamic Law, Zonguldak/TÜRKİYE

dostluk1991@gmail.com | orcid.org/0000-0003-1942-0120

Emine EKŞİ

Lisans Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Undergraduate Student, Zonguldak Bülent Ecevit University Faculty of Theology
Zonguldak/TÜRKİYE

emineeksi87@gmail.com | orcid.org/0000-0001-6506-3377

Özet

Bu çalışma Osmanlı âlimlerinden Âlim Muhammed b. Hamza el-Güzelhisârî el-Aydîni el-Hanefî'nin (ö. 1122/1711)¹ Mesâilü müteferrika fi's-salât (Namazdaki Çeşitli Meseleler) ve Risâle fi bey'i'd-dühân (Tütün Satışı Hakkındaki Risâle) adlı küçük hacimli iki müstakil risâlesinin çevirisinden oluşmaktadır. Risâlelerin çevirisi yapılırken müellifin Mecmûatü resâili Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-fikhi'l-Hanefî (thk. Recep Cici, Hasan Özer, Mustafa Ateş, İstanbul: İrşâd Kitebevi, 2020) adlı eserinde yer alan Arapça metinleri (s. 271-272; 417) esas alınmıştır. Çalışmada ilk olarak yer verdiğimiz Mesâilü

¹ Çalışmalardan birisinde Âlim Muhammed'in vefat ettiği sene hakkında düşülen "ö. 1118/1706'dan sonra" tarih (bk. Recep Cici, "Muhammed b. Hamza Aydınî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek 2. Cilt /302), sonraki araştırmalar neticesinde "22 Zilkâde 1122 (12 Ocak 1711)" olarak tashih edilmiştir. (bk. Âlim Muhammed b. Hamza el-Güzelhisârî el-Aydîni, *Mecmûatü resâili Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-fikhi'l-Hanefî*. Thk. Recep Cici & Hasan Özer & Mustafa Ateş. (İstanbul: İrşâd Kitebevi, 2020), 7-9; Mustafa Ateş, "Âlim Muhammed'in Risâlelerinde 17. Yüzyıl Sosyal Hayatına Dair Fikhî Meseleler ve Çözümleri", *Amasya İlahiyat Dergisi*, (sy. 17, Aralık, 2021), 405.

müteferrika fi's-salât'da fıkhen necis sayılan köpek ve domuz gibi hayvanların parçalarının ihtiyaca binaen insan vücuduna eklenmesi gibi durumların necis/pis görülmesi çerçevesinde namazın geçerliliğine engel teşkil edip etmeyeceğinin incelemesi yapılmakta, bu konuda kimi Hanefî fakihlerin görüşleri dile getirilmektedir. Bu bağlamda belirtmek gerekirse günümüzde takma uzuv, saf veya kaplama şeklinde altından yapılarak takılan diş, dolgu, implant, necis sayılan bir dokunun insan vücuduna eklenmesi vb. durumların İslâm'ın ibadetlerde gerekli gördüğü temizlik şartlarına engel teşkil edip etmeyeceği bakımından tartışma konusu yapıldığı görülmektedir. Risâlede dile getirilen görüşler ise mezkûr meselelere cevap niteliği taşımaktadır. Çalışmada çevirisini sunduğumuz Risâle fî bey'î'd-dühân'da ise tütünün, dolayısıyla da sigaranın satışının cevazı konusu dile getirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, tütünün kıymet ifade eden (mütekavvim) bir mal olmaması nedeniyle satışının caiz olmadığı, hatta şarap ve eğlence aletlerinin dinin uygun gördüğü amaçlarda istimali ve fayda sağlaması yönünden -tütüne kıyasla- kullanıma daha elverişli olduğu belirtilmektedir. Tütünün tüketilmesi ya da sigara olarak içilmesi ile ilgili olarak ise bazı âlimlerin haram hükmünü verdiklerini söylemiştir. Buna göre mezkûr risâlelerin çevirisi hakkında belirtmek gerekirse, böyle bir çalışma ile Osmanlı fakihî Âlim Muhammed'in risâlelerinin Türkçe'ye kazandırılmasının yanı sıra, bazı güncel konulara cevap olması bakımından önem arz ettiğini belirtmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Âlim Muhammed, Necis Addedilen Şeyin Vücuda Takılması, Namazın Cevâzi, Tütün Satışı, Tütünün Tüketilmesinin Hükmü.

Alim Muhammad b. Hamza's Translation of Treatises on Various Issues

Related to Ritual Prayer and Tobacco Sales

Abstract

This study consists of the translation of two little treatises of Alim Muhammad b. Hamza al-Guzalhisari al-Aydini al-Hanafi (d. 1122/1711), one of the Ottoman scholars, titled Masa'il mutafarriqa fi al-salat (Various Issues Related to Ritual Prayer) and Risala fi bay' al-dukhan (Treatise on the Sale of Tobacco). For the translation of the treatises, the Arabic texts from the author's book titled Majmuat rasail Alim Muhammad b. Hamza fi al-fiqh al-Hanafi are taken as the basis (p.271-272; 417) (critically ed. by Recep Cici & Hasan Ozer & Mustafa Ates, Istanbul, Irsad Kitabevi, 2020). In our study, we first dealt with the issue whether the prayer of a person to whose body parts from the animals such as dogs and pigs, which are considered impure in Islamic law, are transplanted due to necessity, becomes valid when evaluated within the framework of impure/dirty, whether such a situation becomes a hinder for the validity of prayer, and some Hanafi jurists' views on this matter are mentioned. In this context, today, artificial limbs, teeth,

fillings, implants made from pure or coated gold, the transplantation of tissues considered impure to the human body, etc. are discussed in terms of whether they will nullify the conditions related to purity that Islam considers necessary in acts of worship. The views expressed in the treatise, on the other hand, are in the nature of an answer to the aforementioned issues. In *Risala fi bay' al-dukhan*, the translation of which we have presented in the study, the issue of the permissibility of the sale of tobacco, and therefore cigarettes, is dealt with. In other words, it is stated that the sale of tobacco is not permissible since it is not a valuable (*mutaqawwim*) commodity according to Islamic law, and that wine and tools of entertainment are even more suitable for use -compared to tobacco- in terms of being used and benefited for purposes deemed appropriate by religion. Regarding the consumption of tobacco and smoking it as a cigarette, the author said that some scholars were of the view of their prohibition. Accordingly, it is possible to state that the translation of the aforementioned treatises is important in terms of answering some current issues as well as bringing the epistles of the Ottoman jurist Alim Muhammed into Turkish.

Keywords: Islamic Law, Alim Muhammad, Transplanting an Impure Thing to human Body, The Permissibility of Prayer, Tobacco Sale, the Rule for Tobacco Consumption.

1. "Namazdaki Çeşitli Meseleler" Adlı Risâlesinin Çevirisi

[Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla]²

Bu cümleleri ve satırları yazan, eksikliği ve acziyeti kabul eden kul der ki; Hamd, mülk sahibi, şükürün karşılığını veren Allah'a mahsustur.

et-Tatarhâniyye'de³ itiraza mahal vermeyecek ve kapalı kalmayacak şekilde (namazdaki birtakım meselelere) delalet eden konuya vakıf oldum. İşte konu ile ilgili delil teşkil eden fetvalar şunlardır:

² Âdeten müellifin diğer risalelerinin başında "Besmele" ibaresi yer almakla beraber, çeviride esas aldığımız tahkik eserde "Besmele" kaydı düşülmemiştir. "Besmelenin" kaydedilmemiş olmasının müstensih veya muhakkikin tashifi olduğunu düşündüğümüzden teberrüken yazılmasının uygun olduğunu düşündük.

³ *el-Fetâva't-Tatarhâniyye, Zâdü's-sefer, Zâdü'l-müsâfir* adlarıyla da bilinen *Tatarhâniyye*, Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) fıkha dair kaleme almış olduğu bir eserdir. Bk. Ferhat Koca, "el-Fetâva't-Tatarhâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/446-447.

Ebü'l-Leys el-Hâfız el-Buhârî⁴ şöyle demiştir: “Kulağı kopan bir kişi kulağını yapıştırırsa, o da yapışırsa (bu durumda) kılacağı namaz caiz olur. Şayet yapışmazsa namazı caiz olmaz”.⁵

Ebü Hafs el-Kebîr⁶ şöyle demiştir: “Bir kimse tedavi maksatlı başının üzerine köpeğin derisini/cildini veya kemiğini eklemlese, deri veya kemik o kişinin başına kaynaşarak yapışsa (bu durumda) kılacağı namaz caiz olur. Eğer kaynaşarak yapışmazsa caiz olmaz”.

Hanefî meşâyihden bazıları ise şöyle demişlerdir: “Kaynaşarak yapışmazsa da namazı caiz olur. Çünkü bu yara üzerine bağlanan sargı bezi konumundadır. Dolayısıyla zaruret gereği caiz olur”.⁷

*Salâtü'r-Rüstağfeni*⁸ de şöyle denilmektedir: “Birisi (dökülen) dişlerinin yerine köpeğin dişlerini taksa, bu durum namazın geçerliliğine engel teşkil eder”.

Fakîh Ebû Cafer⁹, “Benim bu konudaki görüşüm şöyledir” demiştir: “Bir kimse ağzına takılmış olan köpeğin dişlerini acısız ve zarar görmeden çıkartabiliyorsa, bu durum namazın geçerliliğine mâni olur, (yani çıkartarak namaz kılması gerekir). Ancak acı vermeden çıkartmak mümkün değilse, bu durum namazın geçerli olmasına engel teşkil etmez. Aynı şekilde bir kimsenin bacağı kırılrsa, o da bacağına köpek kemiğini eklemlese,

⁴ Kaynaklarda “Ebü'l-Leys” künyesi daha çok Hanefî fakîh Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983) için kullanılmıştır. 294 (906) senesinde vefat eden Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin ise Mutezili bir âlim olduğu ifade ediliyor. (bk. İshak Yazıcı, “Semerkandî, Ebü'l-Leys”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/473). Ayrıca kaynaklarda “el-Hâfız Ebü'l-Leys Abdullah b. Süreyc el-Buhârî” adlı bir zattan söz edilmekte olup, bu âlim hadisçiliği ile bilinmektedir. bk. Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/41. Erişim: 3.09.2022 <https://al-maktaba.org/book/10906>

⁵ Hanefilere göre insan vücudundan koparak düşen et veya deri parçası necis sayılmıştır. Bk. Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 185.

⁶ Ebü Hafs Ahmed b. Hafs b. ez-Zibrikân el-İclî el-Buhârî (ö. 217/832).

⁷ Ayrıca bk. Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, 208.

⁸ Semerkant'ın Rüstağfen (الرُستَغْفَن) beldesine nispet edilen bu zatın, İmâm Matürîdî'nin (ö. 333/944) ashabından olan Ebü'l-Hasen Ali b. Sa'îd er-Rüstüfağnî es-Semerkandî olması muhtemeldir. Ebü'l-Hasen er-Rüstüfağnî ayrıca *İrşâdü'l-mühtedî* ve *ez-Zevâidü'l-Fevâid* adlı eserlerin müellifidir. Kimi yerde “Rüstağfen/الرُستَغْفَن” şeklinde kaydedilen bu kelime (bk. Âlim Muhammed, *Mecmûatü resâilî Âlim Muhammed*, 271), “ف و ع” harflerinin yeri değiştirilerek “Rüstüfağn/الرُستَغْفَن” şeklinde de belirtilmiştir. (bk. Muhammed Aruçi, “Rüstüfağn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/296).

⁹ Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî (ö. 321/933).

namazın geçerli olmasına engel teşkil eder. Şeyhin bu husustaki görüşü bizim belirttiğimiz üzeredir".¹⁰

es-Sirâciyye'de¹¹ şöyle bir ibare geçmektedir: "(Bir kimse kırılmış olan) bacağına domuzun kemiğini eklemese, onu da (kendine) zarar vermeden çıkarması mümkün değil ise ve onunla namaz kılsa, namazı caizdir".¹²

Risâle tamam oldu. Risâleyi hakir ve fakir kul Âlim Muhammed¹³ kaleme aldı.

2. "Tütün Satışı" Hakkındaki Risâlesinin Çevirisi

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Hamd Allah'a mahsustur. Selam Allah'ın seçkin kullarının üzerine olsun.

Bil ki; Şer'î kural gereğince tütün (الدخان) ticareti bâtıdır.¹⁴ Çünkü tütünün boş bir eğlence olmaktan başka bir yararı yoktur. Dolayısıyla kendisiyle çocukların oynadığı oyuncak gibidir (bir yararı yoktur). Âlimlerin *el-Kunye*'de¹⁵ açıkladıkları üzere tütünün telef etmekle tazmin gerekmez, onun satışı ise tanbur ve davul gibi eğlence aletlerinin aksine caiz değildir. Çünkü bu tür eğlence aletlerinin maddeleri, günah olmayan şeyler için elverişlidir. Nitekim buna örnek olarak tanburun kabzasının (tellerini) bir kiriş,

¹⁰ Son cümlelerin Arapçası "وتأويله عند الشيخ ما قلنا" şeklinde olup, "eş-Şeyh" tabiri Ebû Cafer'e ait olup kendi hocasını mı kastediyor, yoksa müellif Âlim Muhammed Ebû Cafer'i mi kastediyor tam açık değildir.

¹¹ *Fetâvâ Kârii'l-Hidâye* veya *el-Fetâvâ's-Sirâciyye* şeklinde de adlandırılan eserin müellifi Hanefî fakih Ebû Hafs Sirâciüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî (ö. 829/1426) olmalıdır. bk. Hüseyin Kayapınar, "Kârii'l-hidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/495.

¹² Kur'an'da "rics" (el-Mâide 5/90) olarak nitelenen domuz etinin haram ve necis oluşu yanında, ulemaya göre kıllarının, kemiklerinin, hatta tabaklansa dahi derisinin şer'an necis sayılacağı görüşü hâkimdir. (bk. Nevzat Aydın, "Derinin Tabaklanması Rivayetinin Sened Tenkidi ve Domuz Derisinin Kullanım Açısından Değerlendirilmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (15/2, 2015), 179. Ancak metinde geçtiği üzere vücuda kaynaşarak bitişmiş veya çıkartıldığında zarar verecek şekilde eklenmiş olan domuzun bir parçasının maslahat ve zaruret prensibi gereği namaza engel teşkil etmeyeceği ifade edilmiştir.

¹³ Müellifin hayatı ve eserleri için bk. Recep Cici, "Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıhî Risaleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (c. 12, sy. 23, 2014), 326-330; Recep Cici, "Muhammed b. Hamza Aydın", Ek 2. Cilt /302-304; Âlim Muhammed, *Mecmûatü resâli Âlim Muhammed*, 5 vd.

¹⁴ "Boşa giden, heder ve hebâ olan" anlamına gelen "batıl" kelimesi bir fıkıh terimi olarak, hukukî bir muamelenin, rükünlerinden veya bu rükünleri ayakta tutan temel hususlardan birisinin eksikliği yüzünden Şâri'in emrine aykırı bulunan durum olarak belirtilmiştir. bk. Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 355-356.

¹⁵ *Sâhibü'l-Kunye* olarak da bilinen Ebû'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd ez-Zâhidî el-Gazmînî'ye (ö. 658/1260) ait olan *Kunye* veya *Kunyetü'l-fetâvâ*'nın tam adı *Ḳunyetü'l-Münye li-tetmimi'l-gunye*'dir. (bk. Sükrü Özen, "Zâhidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2013), 44/81, 83).

tamamının ise bir yakıt olarak kullanılmasını; yine davulun bir kutu, bir tahta veya bir elek olarak kullanılmasını zikretmek mümkündür.

Bu nedenle –mezhepte fetva her ne kadar Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed’in görüşlerine göre de olsa- Ebû Hanife’ye göre tütünün aksine, masiyet olmaması veçhi dikate alınarak bu tür aletleri telef edenin tazmin ettirileceği ifade edilmiştir. Tütün, aynı şekilde Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre de fayda sağlamaya elverişli değildir. Hatta tütün fayda sağlaması bakımından şarap (hamr) kadar bile değildir. Çünkü şarap, sirke olmaya, (boğazda takılan) lokmayı yutmaya, su olmadığında susuzluğu gidermeye elverişlidir. Dahası şaraptan başka bir şeyle tedavi olunamıyorsa, kendisiyle tedavi olmak da caizdir. Nihayetinde tütün mütekavim bir mal olmayıp satışı caiz değildir.

Tütünün haram olduğunu belirten üstatlarımızdan bazıları¹⁶ bu görüşlerini temellendirirken (istidlâl), Allah Teâlâ’nın “O ne besler ne de açlığı giderir.”¹⁷ diye buyurduğu ayetinde mevzu bahsedilen “Darî (الضَّرِيعُ)” adlı bir dikene kıyas etmişlerdir. Buradaki ayetle istidlâli de “tütünü kullanmayı cehennem ehline benzeme” olması ile (yani cehennem ehlinin yedikleri besin değeri olmayan ve açlığı gidermeyen darî’i yemelerine benzeme ile) izah etmişlerdir.

Bezzâzî¹⁸ ve diğer âlimler çamur yemenin mekruh olduğunu belirtmişlerdir. Bunun sebebini ise Firavun’a (fiiline) benzemek ile açıklamışlardır.¹⁹

Bu risaleyi Âlim Muhammed b. Hamza kaleme aldı. Ganî olan Allah kendisini ve babasını affeyesin!

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

¹⁶ Âlim Muhammed b. Hamza’nın burada isimlerini belirtmeden zikrettiği “Üstatlarımız” ifadesinden bizzat ders almış olduğu hocalarını kastetmiş olması muhtemel olmakla beraber, çalışmalarda onun hocalarının tam olarak kimler olduğunun bilinmediği dile getirilmektedir. Buna karşın bazı öğrencilerinin ise isimleri hakkında bilgilere yer verilmektedir. Bk. Cici “Muhammed b. Hamza Aydın”, Ek 2/302-304; Âlim Muhammed, *Mecmûatü resâili*, 19-20.

¹⁷ el-Gâşiye 88/7.

¹⁸ Hâfîzüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârîzmî el-Bezzâzî (ö. 827/1424).

¹⁹ Burada söz konusu edilen Firavun’un fiili şu hadiste geçen olay ile alakalıdır: Abdullah b. Abbas’tan (r. anhumâ) rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah, Firavun’u denizde boğduğu vakit (yani boğulmak üzereyken) Firavun şöyle dedi: ‘Şu anda iman ettim. İsrailoğullarının inandığından başka hakkı ile ibadet olunan hiçbir ilah yoktur’”. (Bunun üzerine) Cebrail (a.s.) şöyle dedi: “Ey Muhammed! Firavun’a rahmetin ulaşmasından korkarak denizin çamurundan alıp onun ağzına tıkkarken beni görmeliydin”. (Tirmizî, “Tefsîr”, 3107).

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler./The authors declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler./The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması/Conceiving the Study: OO (%60), EE (%40), Veri toplanması/Data collection: OO (%70), EE (%30), Veri Analizi/Data Analysis OO (%65), EE (%35), Makalenin Yazımı/Writing up: OO (%70), EE (%30), Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission and Revision: OO (%25), EE (%75).

Kaynakça

- Âlim Muhammed b. Hamza el-Güzelhisârî el-Aydî. "Mesâilü müteferrika fi's-salât". *Mecmûatü resâili Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-fıkhi'l-Hanefi*. thk. Recep Cici, Hasan Özer, Mustafa Ateş. İstanbul: İrşâd Kitebevi, 2020, 271-272.
- Âlim Muhammed. "Risâle fi bey'i'd-dühân". *Mecmûatü resâili Âlim Muhammed b. Hamza fi'l-fıkhi'l-Hanefi*. thk. Recep Cici & Hasan Özer & Mustafa Ateş. İstanbul: İrşâd Kitebevi, 2020, 478.
- Aruçi, Muhammed. "Rüstüfağnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 296-297.
- Ateş, Mustafa. "Âlim Muhammed'in Risâlelerinde 17. Yüzyıl Sosyal Hayatına Dair Fikhî Meseleler ve Çözümleri". *Amasya İlahiyat Dergisi*. sy. 17, Aralık, 2021. 399-429.
- Aydın, Nevzat. "Derinin Tabaklanması Rivayetinin Sened Tenkidi ve Domuz Derisinin Kullanım Açısından Değerlendirilmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 157-189.
- Cici, Recep. "Bir Osmanlı fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın fıkıh risaleleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. c. 12, sy. 23, 2014, 323-360.
- Cici, Recep. "Muhammed b. Hamza Aydınî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek 2. cild/302-304. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslâm İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- İbn Kutluboğa. *Tâcü't-terâcim*. 1/205. Erişim: 4.09.2022 <https://al-maktaba.org/book/34060>
- Kayapınar, Hüseyin. "Kâriülhidâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/495. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Koca, Ferhat. "el-Fetâva't-Tatarhâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özen, Şükrü. "Zâhidî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/81-85. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Şaban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u'l-kebîr*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1996.

Yazıcı, İshak. "Semerkandî, Ebü'l-Leys". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/473-375. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Erişim: 3.09.2022 <https://al-maktaba.org/book/10906>